

Utopija

KONSTANCA KORENČIĆ
Veterinarski Fakultet
Zagreb

UDK: 330.84
141.81
Izvorni znanstveni rad
primljeno: 10. 9. 1990.

U ovom radu dane su najopćenitije karakteristike utopije kao što su permanentna kritičnost u odnosu na institucije društva, zatim njena ukorijenjenost u imaginarnom, te mogućnost konkretizacije utopije. U promišljanju utopijskog pogleda na svijet zadržalo se na tradicionalnoj zamjerci o njenoj nedjelotvornosti. Da bi se bolje prikazao taj fenomen dan je najgrublji historijski pregled utopijskog stvaralaštva, počevši od shvaćanja utopije kao bolje zajednice ljudi utemeljene na mitu o idealnom gradu i novom utemeljenju prisutnom od Platona do Asimova. Također je spomenuto nekoliko stvarnih pokušaja ostvarenja utopije kroz ljudsku povijest. Posebno je obrađena ideja Karla Mannheima o kraju utopije. U radu se pokazalo da pojam o kraju utopije ne znači njenu smrt, a odumiranje specifičnih utopija ne znači i nestanak utopizma, već da su se samo oblici njenog ispoljavanja promijenili. Ovim radom pokušalo se pokazati da ozbiljenje utopije ne ovisi ni od kakve sile izvan ili iznad čovjeka, već ovisi isključivo o njemu samom.

Thomas Morus je 1516. godine napisao djelo pod nazivom »Utopija«. U zapadnoevropskoj misaonoj tradiciji taj naziv je postao sinonim za jednu od osnovnih potreba ljudskog duha, da transcendiraju stvarnost i transformira je u ime nečega što još ne postoji. U naše vrijeme psihoanaliza, počevši od Freuda, je utopijskoj misli dala jednu izrazitu dimenziju, pokazujući da maštu kao i san pokreću iste želje za užitkom i oslobođanjem koje su izvan razmišljanja o zbilji, radu i vremenu. Utopija se prevodi vrlo često kao san o jednoj društvenoj organizaciji u kojoj pojedinac neće biti otuđen, gdje će moći ostvariti i živjeti svoje snove. To znači da ovaj pojam ne odgovara samo teoretskom zahtjevu duha da suočava zbilju i nezbilju, moguće i nemoguće, već i da sadrži osnovnu ljudsku nagonsku potrebu.

Već u samom početku svog razvoja utopija se odvajala od sna jer želi biti politična. San je tek bijeg, a utopija dodaje toj imaginarnoj dimenziji volju da se taj san ostvari, pretoči u zbilju. No ta stvarnost koju utopija permanentno želi izmijeniti bila je i još uvijek je takva da, kako kaže J. M. Palmie, »sanjare se može tolerirati, ali utopiste rijetko«. ¹⁾ Dakle, radi se o tome da je bitan društveni sadržaj utopije onaj koji osuđuje zbilju u ime ideala, ono što je u ime onoga što još nije, ali bi moglo biti.

Mnoge stranice marksistički orijentirane literature posvećene su problemu utopije. Ali ovaj problem ne može biti riješen polazeći jednostavno i jednoznačno od Marksovih i Engelsovih tekstova, već zahtjeva proučavanje njene povijesne uloge, kao i njenog sadašnjeg značenja. To značenje određuju tri dimenzije utopije:

1. Permanentna kritička uloga u odnosu na institucije nekog društva, bez obzira na njegov politički sustav.

2. Ukorićenost utopije u imaginarnom.

3. Mogućnost konkretizacije utopije i njen odnos prema dijalektičkoj misli, koja nas uči da sadašnjost može postati nestvarna i utopistička ako je se domognu povijesne snage. ²⁾

¹⁾ J. L. Palmie: Problem utopije od Marxa do Marcusea, *Naše teme* 1974, br. 9, str. 1559.

²⁾ Ibid, str. 1570.

Suprotno religijskoj misli koja premiješta ostvarenje ljudskih snova izvan ovoga svijeta i preko granica života, utopija želi biti društvena i povijesna. Utopija smatra da se sve gubi ovdje dolje, na ovoj jedinjoj zemlji, ali da bi se sve ovdje trebalo i moglo dobiti. No, paradoks utopije je da ona nije neposredno politična. Ona, istina, optužuje sadašnjost, ali u ime jedne budućnosti koja nije neposredna i koju nije nužno moguće ostvariti. To su dvije krajnosti utopije: kritika sadašnjeg svijeta u svim njegovim kulturnim, društvenim i političkim oblicima, te paradigma koja utjelovljuje živu negaciju sadašnjosti.

U promišljanju utopijskog pogleda na svijet prisutna je tradicionalna zamjerka o njenoj nedjelotvornosti. Međutim, ta zamjerka nije dovoljan razlog da se utopija odbaci, jer je ona u povijesti bila nosilac revolucionarnih nada. Pružala je nadu prije svega onima koji se nisu mogli pomiriti s činjenicom da jedna zamisao jednostavno ostane samo zamisao, te su bili spremni dati i vlastite živote da bi se njihov san pretvorio u stvarnost. Utopijska misao je uvijek nastojala ostvariti carstvo razuma i slobode na ovoj Zemlji. Željela je temeljito izmijeniti i čovjeka i njegov svijet.

Dijalektička misao spoznaje promjenljivost svega. Svaka sadašnjost se ruši da bi ustupila mjesto jednoj drugoj, koja je njeno prevladavanje. U toj točki ujedinjuju se dijalektika i utopija. »Dijalektika samo potvrđuje da kad stvarnost postane nestvarnom, nestvarnost može također postati stvarna, da mašta može prerasti u sam pokret koji sačinjava tu stvarnost, da ništa nije opasnije od političkog sna.«³⁾ U tom smislu treba istraživati utopijsku misao.

Stalna i naglašena preokupacija utopije je stvaranje nove i bolje zajednice ljudi, a ona je utemeljena na mitu o idealnom gradu i novom utemeljenju. Mit o utemeljenju javlja se u dvjema suprotnim dimenzijama, religioznoj i zemaljskoj. Religiozna dimenzija će ustuknuti pred pojavom društvenih suprotnosti; mitsko razdoblje bit će pokopano. Izgubit će se vjerovanje da će se nova ljudska zajednica utemeljiti posredovanjem nekog mitskog bića, na primjer Boga, a početak će dominirati uvjerenje da jedino čovjek sam može biti tvorac svoje nove sudbine i svog spasenja. Od Romula i Rema do američkih hippya, od Platona do Asimova, što znači od filozofije do znanstvene fantastike, ideja o utemeljenju idealnog grada, idealne ljudske zajednice, predmet je ljudskih maštanja.

Traganje za novim utemeljenjem

Zamisao jednog svijeta bez nepravdi uobličio je Platon u »Državi«⁴⁾, jednoj od najvećih filozofskih vizija nove ljudske zajednice. On je proircirao u savršenstvo jedan pravedni grad koji se ne može ostvariti na zemlji, što je proizlazilo iz njegovog razočaranja pokušajem ostvarenja takvog projekta u Sirakuzi. Za Platona Atena je bila simbol racionalnog »zapadnjačkog« grada, za razliku od iracionalnog, »orijentalnog« grada Atlantide. To je prvi racionalni trijumf mita o utemeljenju.

Židovsko-kršćanska misao također je gajila mit građenja idealnog grada, ali u ovom slučaju božjeg grada, u kojem će živjeti preporodeni čovjek. To ćemo utemeljenje ponovo naći kod Augustina u njegovoj definiciji zemaljskog grada. Taj teološki san će tijekom stoljeća postati revolucionarni san.

Neuspjeh njemačke reforme, slom seljačkih buna na čelu s Thomasom Minzerom, učinit će od utopije društvenu kritičku snagu. San o slobodi kao reakcija na svakodnevnu bijedu i nepravdu održat će na životu i dalje »duh utopije«. Ne radi se samo o gradu kojega treba

³⁾ Ibid, str. 1571.

⁴⁾ Platon: **Država**

utemeljiti, drugdje i daleko, to je cijelo društvo sa čovjekom i njegovim osjećajima. Tom snu o pravednom svijetu dao je ime T. Morus, engleski kancelar kojega će dekapitirati zbog toga što nam je ostavio svoju utopiju, svoj politički testament koji nam govori o njegovoj nadi u mogućnost ukidanja bijede u Kraljevstvu.

Morus nam opisuje Utopiju kao otok na kojem postoje 54 grada, upravo kao u Engleskoj u Morusovo doba. Glavni grad Utopije je ispresijecan rijekom čije obale spajaju mostovi, a kupa se u magli, što očigledno asocira na London. Morusove analize često su začuđujuće vidovite: on predviđa poboljšanje podjele rada, potvrđuje princip promjenljivosti u radnim zaduženjima, te smanjenje radnog dana na šest sati. U društvu koje on prikazuje uzimanje obroka je zajedničko, u njemu ne postoji ni pohlepa ni škrtost. Međutim, njegova koncepcija odaje preokupacije buržoazije kao nadolazeće klase, npr. briga da se sačuva brak kao institucija. Morusova utopija nije više religiozni ideal, već ideal o dostojnom životu na zemlji.⁵⁾

Promjenljivost utopijske situacije, utopijskog impulsa i utopijskog ishoda od bitnog je značenja za razumijevanje utopijske fikcije. Ovo se najbolje može vidjeti na kontrastu između Morusove utopije iz 1516. godine i Baconove »Nove Atlantide« iz 1627. godine. Za prvu možemo kazati da predstavlja humanističku, a za drugu naučnu utopiju. Morusova utopija predstavlja izuzetno savršenstvo svih običaja, građanskih vrlina i humanosti, dok za Baconovu možemo reći da je njen cilj saznanje o uzrocima i skrivenom kretanju pojava, kao i širenje granica carstva čovjekove spoznaje do krajnjih mogućnosti. Govoreći u suvremenim terminima Morusov otok predstavlja ekonomiju zajedničkog dohotka, a Baconovo društvo specijaliziranu industrijsku ekonomiju.

Možda najradikalniji prilog utopijskoj misli tog vremena dao je T. Campanella u svom traktatu »Grad Sunca«⁶⁾. Ovaj autor je cijeli svoj život posvetio, za ono vrijeme, vrlo smjelooj ideji o univerzalnoj državi utemeljenoj na načelima prirodne religije. Pokušavajući ostvariti svoje zamisli urotom protiv španjolske vlasti u južnoj Italiji, dopao je tamnice gdje je boravio trideset godina i gdje je 1602. godine napisao »Grad Sunca«. U ovoj knjizi on iznosi misli o sveopćoj ljudskoj sreći i pravednom društvenom uređenju, utemeljenu na ukidanju obitelji i privatnog vlasništva, te na zajedničkom odgoju djece i zajedničkom radu. Campanellina i Morusova sudbina tragično dokazuju već iznesenu tvrdnju o tome da društvo sanjare može tolerirati, ali utopiste nikako.

Ponovni veliki val u utopijskoj misli slijedi nakon razočaranja izazvanih idealima Francuske revolucije, prolaznih rješenja za ukidanje siromaštva. Za razliku od njih socijalisti utopisti stavili su u središte svojih istraživanja cjelokupno društvo. Tako na primjer H. de Saint-Simon, pozitivist i entuzijast, tvrdi da je racionalni duh sposoban da ujedini ljude i pripremi jedno savršeno društvo. Opravdavajući svoju naklonost prema tehnologiji bio je sklon vjerovati da su zagonetke svijeta u fazi rješavanja, te da će sve biti riješeno, što znači da postaje moguće predskazati budućnost čitave zemlje. On također teži jednoj novoj crkvi, novom kršćanstvu s tim da će Boga na zemlji zamijeniti takozvano Newtonovo vijeće sastavljeno od dvadeset i jednog učenjaka. U svojoj podjeli društva na tri staleža on svrstavanjem industrijalaca među radnike, čini svoje djelo paradoksalnim. Ono je pohvala kapitalizma, ali ujedno i obrana radnika. Usprkos tome, bio je jedan od najlucidnijih kritičara ekonomskih kontradikcija svoga doba.⁷⁾

⁵⁾ T. Mor: **Utopija**

⁶⁾ T. Campanella: **Grad Sunca**

⁷⁾ C. H. de Saint-Simon: **Izbor iz djela**

Charles Fourier je bez sumnje prvi u povijesti utopije uočio vrijednost ljubavi u svim njenim oblicima, tj. nastojao je revalorizirati čuvstvenost. Svijet harmonije koji on predviđa bit će ostvarenje svih želja i ukidanje represije. Fourier je prije svega prorok pomirenja. On želi ostvariti jedinstvo svih ljudi u njihovoj raznolikosti, uviđajući nužnost tolerancije za dobrobit svijetu. Ali jedinstvo koje on predviđa pretpostavlja totalnu promjenu i pojedinca i društva. Zadovoljavanje čuvstvenih strasti je osnovno, a trebalo bi rezultirati drugačijim, boljim odnosima među ljudima. No on ne želi samo moralnu revoluciju, već totalnu revoluciju društva. Takvo društvo prikazuje kroz svoj Falangsterij, zajednicu od 1600—1800 članova, koji su rad pretvorili u igru, a zaduženja podijelili prema ukusima pojedinaca. U stvari, Fourier ne uklanja osnovne antagonizme jer unutar njegova sustava još uvijek postoje bogati i siromašni. »Fourijer prihvaća trgovački duh onoga vremena, on čak povećava plaće i ohrabruje opću želju za bogaćenjem, mogućnošću da se stekne pojedinačno bogatstvo«. ⁸⁾ To je jedna od osnovnih kontradikcija njegova sustava. Ono što je najoriginalnije kod ovog utopiste je veza koju je on uspostavio između osobnog razvoja i seksualnosti. »U novom svijetu prepunom ljubavi« postavio je zahtjev ženske emancipacije i raskida tradicionalnih porodičnih odnosa. To je predviđanje tema koje će razraditi Freud i njegovi nasljednici. Također će inspirirati Marcusea za njegovo djelo »Eros i civilizacija«. ⁹⁾

Fouriereov Falangsterij nikada i nigdje nije postojao. R. Owen je bio prvi koji je konkretizirao svoju utopiju. Prvo u Velikoj Britaniji, a kasnije u SAD osnovao je zajednice i zadruge, predložio je reformu rada i nije se prestajao boriti za prava radnika. One koji drže vlast u svojim rukama, Owen upozorava da industrijske snage mogu ostvariti višak bogatstva koji će omogućiti da se eliminira bijeda, prouzrokovana nejednakom raspodjelom bogatstva industrijskih zemalja. Od svih socijalista utopista R. Owen je najveći realizator, jedini koji je svoje snove bar donekle uspio ostvariti na javi. ¹⁰⁾

Ponekad najveće primjere pokušaja ostvarenja utopijskih projekata nalazimo upravo u najkrvavijim neuspjesima. Jedan od najvećih primjera takvih pokušaja bila je Pariška komuna iz 1871. godine koja nije prestala živjeti jednom tajnom egzistencijom u kolektivnoj memoriji. Glavni zahtjev koji su artikulirali komunari bio je zahtjev za federalizmom, formuliran pod znatnim utjecajem Proudhona. No nije ni moguće ni nužno opisati Komunu polazeći od jednog zaokruženog ideološkog okvira. U njoj nalazimo čitav niz različitih ideja kojima je zajedničko traženje novih putova za postizanje bratstva, jednakosti i slobode. Ukoliko se Marx, iako je bio svjestan toga da je osuđena na propast, oduševio Pariškom komunom, bilo je to upravo stoga što je uočio u njoj nove ljudske težnje koje će jednog dana omogućiti izgradnju bolje ljudske zajednice. ¹¹⁾ U svom dijelu »Proglašenje komune« H. Lefebvre također inzistira na važnosti mita grada doživljenog i u njegovom političkom i poetskom značenju. Taj mit za njega je simbol početka jednog perioda radosti i tuge, želje i nasilja, užitka i smrti. »Po našem mišljenju pariška pobuna od 1871. bila je veliki i krajnji pokušaj grada da se uzdigne do norme ljudske realnosti. Osnova i okvir te realnosti bili su jedna vrsta postulata zapadne civilizacije nakon grčkog polisa i rimskog urbsa. Grad, ljudska sredina, nametali su svoj racionalni red kaosu prirode, surovom divljaštvu, pojedincima i grupama koji su ga sačinjavali. Sloboda, nedvojiva od razuma i zakona, nalazila je smisao samo u gradu«. ¹²⁾ Ono što bi danas trebalo

⁸⁾ J. M. Palmie, op. cit, str. 1582.

⁹⁾ H. Marcuse: *Eros i civilizacija*

¹⁰⁾ Misli se prije svega na Owenovu utopijsku zajednicu »New Harmony

¹¹⁾ O Komuni vidi Lisagare: *Istorija Pariške komune*, i Marx: *Gradanski rat u Francuskoj*

¹²⁾ H. Lefebvre: *La Proclamation de la Commune*, str. 32.

pronaći je upravo taj utopijski smisao Komune kao jedne totalne revolucije koja krši sve postojeće društvene norme i poznate političke oblike, te tako nalazi nove oblike života.

Kraj utopije?

Svaki pokušaj da se pojmu utopije vrati mjesto u modernoj političkoj misli mora se najprije suočiti s kritikom Karla Mannheima, razrađenoj u sada već klasičnoj knjizi »Ideologija i utopija« iz 1929. godine. Razlikovanje između ideologije i utopije, koje on uspostavlja, zanimljivo je iz dva razloga. I ideologija i utopija su u raskoraku s postojećom situacijom, ali ideologija ni u kom slučaju ne sprječava održanje postojećeg stanja stvari dok ga utopija, u svakom slučaju, nastoji uzdrmati. Dok je vjerovanje u jedan bolji život, na primjer u smislu raja u kršćanstvu, ideološko, kad ga društvene grupe, bilo koje, nastoje ostvariti na zemlji ono prelazi iz ideološke sfere u utopijsku.

Razmatrajući pojam utopije Mannheim ustanovljava promjene oblika utopijske svijesti, razvrstavajući ih u četiri etape.¹³⁾

1. **Orgijastički hilijizam anabaptista.** To je jedan od osnovnih preteča pokreta modernog doba, stvoren koncem srednjeg vijeka, on je nosilac društvenog revolta i nalazi gigantski odaziv među najpotlačenijim društvenim klasama, oblikujući tako unaprijed proletersku utopiju, jer upotrebljava nasilje kao posredovanje između realnog i utopijskog.

2. **Liberalno humanitarna ideja.** Ovaj oblik utopijske svijesti rođen je iz kontradikcije između stvarnih mogućnosti i težnji ljudi za jednim boljim i pravednijim svijetom. Ta je nada rođena u Francuskoj revoluciji, pokretu Prosvjetiteljstva i njemačkom romantizmu. Utopija je tada poprimila jedan subjektivni ton tražeći put napretka u čovjeku samom.

3. **Konzervativna ideja.** Konzervativni mentalitet nema utopije u pravom smislu riječi. Za njega je značajno da je sve što čuva kratkotrajna dimenzija prošlih i prevladanih sukoba u obliku ideologije. »Konzervativna misao ne stvara utopije. Ona je po svom idejnom sadržaju u harmoniji s postojećim poretkom.«¹⁴⁾ Dok progresivan duh doživljava sadašnjost kao početak budućnosti, konzervativan duh je utopljen u vlastito vrijeme i doživljava sadašnjost kao gotovo zauvijek datu.

4. **Socijalističko-komunistička utopija.** Ovaj oblik utopije pokušava ostvariti sintezu različitih, često antagonističkih tendencija iz prošlosti.

Po Mannheimu, ono što je u prošlosti bilo u unutrašnjoj opoziciji s povijesnom stvarnošću, sada nastoji izgubiti taj opozicioni karakter. U tome on vidi kraj utopije. Međutim, ovako viđenje ne možemo primiti bez rezerve. Ako se utopijski problemi u nekoj etapi povlače iz političkih programa i borbi proletarijata, moguće je ipak da se utopijske težnje javljaju negdje drugdje, izvan radničke klase. Tako na primjer, novi socijalni pokreti čijeg smo buđenja svjedoci u periodu od 1968. do danas, nesumnjivo sadrže utopijsku dimenziju. Razvoj opozicije u kapitalističkim zemljama — »divljih opozicija, novih oblika borbe na razini svakodnevnog života, općeg revolta mladih — pokazuje da je utopija, naprotiv, našla novi život koji možda nije poznavala do kraja Srednjeg vijeka.«¹⁵⁾ Mannheim nam je, dakle, dao više jednu građansku sintezu nego korjenito dovodenje u pitanje uloge i perspektive utopije.

Najdublji i najkorjenitiji pokušaj suvremenije misli da se utopiji vrati njen revolucionarni karakter i smisao, koji je uvijek i imala, poistovjećuje se s imenom Ernsta Bloha. Blohova

¹³⁾ Vidi K. Mannheim: *Ideologija i utopija*, str. 209—243.

¹⁴⁾ J. Gojković: *Utopija i progresivna misao*, *Gledišta* 1971, br. 7/8, str. 1072.

¹⁵⁾ J. M. Palmie, op. cit, str. 1599.

misao utemeljena je na tradiciji istog svijeta ideja iz kojega je proizašla i Frankfurtska škola. Polazeći od Hegela, Marxa i Freuda predstavnici ove škole razvijaju teoretsku kritiku čitavog niza društvenih odnosa. Za razliku od njih, a pod utjecajem Hegela, Marxa ali i socijalista utopista i ekspresionističke poezije. Bloch se usmjeruje jednoj odlučno utopijskoj koncepciji. To je naročito vidljivo u njegovoj knjizi »Der Geist der Utopie« (Duh utopije), koja je suvremenik najžešćih borbi prvog svjetskog rata.¹⁶⁾

Bloch je bio prvi koji je u modernoj misli riječi »utopija« vratio pozitivan smisao. Njegova teorija utopije kao centralna preokupacija svih njegovih djela stvorena je pod izrazitim utjecajem njemačkog ekspresionizma. Dok su Brecht i Lukacs izražavali neprijateljstvo prema tom sentimentalnom i često mističnom pokretu, za Blocha je ekspresionizam bio pokretač najviših stremjenja modernog čovjeka, u stvari temeljni aspekt njegove pobune. Nakon što je napisao »Duh utopije« Bloch nije prestajao naglašavati da je ta temeljna kategorija, utopija, bila u središtu svake revolucionarne misli, od seljačkih ratova u Srednjem vijeku, preko Francuske revolucije i Pariške komune, do Oktobarske revolucije. On naglašava da se ta kategorija ne suprotstavlja marksističkoj teoriji, već se nalazi u samom njenom središtu i može joj još i danas uliti novi duh. On tvrdi da je utopija ne samo temelj revolucionarnoj misli, već i svim radikalnim promjenama. Za Blocha je utopija filozofska kategorija našeg stoljeća, i to kao realna mogućnost a ne mit, kao borbeni princip koji ukazuje na netkriveno prošlo, nošeno budućnošću osvjetljava sadašnjost. Pretpostavku da svijet i čovjek mogu postati istinski Bloch vidi u samosusretu, u smislu samospoznaje. Samosusret je, dakle, pretpostavka puta u istinit, neotuđen svijet, ali njime se ne završava stvaranje istinskog svijeta—koje pretpostavlja revolucioniranje vanjskih odnosa, djelovanje na socijalnom i političkom planu i uspostavljanje odnosa koji bi se mogli nazvati humanističkim.¹⁷⁾

U svom djelu »Princip nada« Bloch iznosi svojevrsni vozni red utopija navodeći da su one, u svim vremenima, bile jače od individualnih osebnosti utopista. Sadržaji utopijskih koncepata kreću se u povijesti koja ih proizvodi. Socijalni sni na javi nisu »naprosto najopsežniji, već zajedno s tehničkim utopijama, najpraktičnije pojave ljudskog krajolika želja«.¹⁸⁾

Kao što utopiju smatra temeljem revolucionarne misli, tako Bloch principu nade daje mjesto revolucije same. Svi njegovi napisi nastoje vratiti vrijednost snu i nadi, da bi oni postali principi revolucionarne akcije. Radi se prije svega o tome da, po Blochovom mišljenju, ne treba snove prilagodavati zbilji (jer oni tako ne mogu biti revolucionarni), već korigirati zbilju polazeći od naših snova. Nada o kojoj on govori nije nostalgična i bolećiva težnja k budućnosti, već princip svake akcije koja teži ostvarenju novog svijeta, bez straha i okrutnosti. Tek takav svijet može postati temelj prave ljudske egzistencije. »Novi svijet, ostvarenje kojeg Bloch propovijeda, neće biti samo postupno oslobađanje od jarma društvenih okova, već početak, vječno izmišljanje novih mogućnosti života.«¹⁹⁾ Više nego fantazija, Blochova utopija je jedan revolucionaran, potpun plan.

Razvoj tehnologije pruža našoj industrijskoj civilizaciji mogućnost radikalne transformacije svijeta. O nama ovisi da li će naš svijet postati pakao ili raj. Respektirajući činjenicu da se danas nalazimo na stupnju civilizacije i tehnološkog razvoja koji se uveliko razlikuje od onog u Marksovo vrijeme, Marcuse govori o kraju utopije. U svom djelu »Kraj utopije« (1967.) on iznosi tezu da nove mogućnosti ljudskog društva ne mogu biti više predstavljene kao produže-

16) E. Bloch: **Duh utopije**

17) G. Škorić: **Začetak utopijske filozofije našeg vremena, Filozofska istraživanja** 1984, br. 4, str. 586.

18) E. Bloch: **Princip nada**, Tom II, str. 554.

19) J. M. Palmie, op. cit, 1602.

nje starih, u istom povijesnom kontinuitetu. On inzistira na redefiniranju sadržaja socijalizma polazeći od činjenice današnjeg stupnja razvoja proizvodnih snaga. U njegovim terminima to znači da treba, u razmatranju puta socijalizma, krenuti od znanosti k utopiji, a ne obrnuto, kako je vjerovao Engels. Na današnjem stupnju razvitka nije više moguće osuditi utopiju pozivajući se na subjektivne i objektivne čimbenike. Utopija može postati stvarnost »kad su tehnički prisutne materijalne i intelektualne snage za ozbiljenje obrata, iako je njihova racionalna upotreba zapriječena postojećom organizacijom proizvodnih snaga. I u tom smislu možemo danas, držim, govoriti, zapravo, o kraju utopije.«²⁰⁾ Za Marcusea kraj utopije ne znači samo pobjedu čovjeka nad prirodom i njegovu svjetsku dominaciju već postepeno smanjivanje fizičke radne snage i radnog vremena. On ponovo preispituje stvarne ljudske potrebe, vjerujući da će u budućnosti prevagnuti potrebe slobode, mira, radosti, ljepote i sreće. No, on očigledno ne misli o povratku na mitsku viziju predindustrijskog doba, te se ni u kom slučaju njegova koncepcija ne može smatrati idealističkom i romantičnom. Sloboda kod njega zauzima počasno mjesto biološke potrebe, a ne više puko moralnog i metafizičkog pojma.

Razmatrajući problem novog subjekta revolucije, Marcuse ističe da ugnjetavački aparat industrijskih društava, tj. represivne snage, mogu relativno lako uništiti svaku unutrašnju suprotnost koja bi mogla ugroziti *status quo*. Po njemu mehanizmi represije djeluju na isti način bez obzira radi li se o kapitalističkim ili socijalističkim društvima. On također naglašava promijenjenu ulogu radničke klase koja sve spremnije traži da dijeli užitke potrošačkog društva. Stoga proletarijat više nije nužno ona pokretačka snaga koja bi mogla izvršiti kvalitativnu promjenu egzistencije. Njenu bi ulogu mogli preuzeti novi, dobrim dijelom još marginalni pokreti koje sačinjavaju pripadnici različitih klasa, no kojima je zajednička želja za oslobođenjem od represije, stvaranje humanije zajednice ljudi, razvijanje novog senzibiliteta, promjena uloga među spolovima itd. »Jedan od zadataka je da se oslobodi takav tip čovjeka koji hoće revoluciju, koji mora imati revoluciju jer inače propada.«²¹⁾

Pokazali smo da pojam o kraju utopije ne znači njenu smrt, a odumiranje specifičnih utopija ne znači i nestanak utopizma. Samo su se oblici njenog ispoljavanja promijenili. Ako krenemo od primjera suvremene umjetničke avangarde (čiji su prethodnici dvadesetih i tridesetih godina iščezli u susretu s totalitarnim režimima, ili djelomično bili apsorbirani i kooptirani integrirajućim moćima potrošačkog društva), ono što je još uvijek aktualno u njenim težnjama je ideja subjekta koji ispunjeno živi u sadašnjosti, a ima moć da tu sadašnjost preobrazi dajući joj novo značenje. Prijelaz od isključivo subjektivističkih umjetničkih stremljenja k angažiranim političkom djelovanju potječe također iz okvira umjetničke i intelektualne avangarde, Situacionističke internacionale, osnovane 1957. u Parizu. U mnogim temama koje obrađuju najavili su neke od osnovnih tema na kojima će inzistirati pokret 1968. godine. Radi se prije svega o revoluciji svakidašnjeg života, na što Situacionisti stavljaju težište. Budućnost se ne zamišlja kao harmonija koju više ništa neće moći pomutiti. Iako takve vizije nisu potpuno napuštene, one su danas mnogo više »samoosveštena težnja k promeni, poboljšanju onog što jeste na osnovu konkretne predstave (utopije) o tome kako bi moglo biti, pre negoli kao iščekivanje ma kog zemaljskog raja.«²²⁾ To se ogledalo u proklamiranim težnjama koje su se 1968. godine čule iz gotovo svih djelova svijeta.

Ovaj masovni pokret prešao je u pobunu koja nije bila izazvana samo (iako možda prvenstveno) politikom velikih sila, već i nagomilanim animozitetom prema birokratizmu, društvu

²⁰⁾ H. Marcuse: *Kraj utopije*, str. 11.

²¹⁾ *Ibid.*, str. 23.

²²⁾ I. Vejvoda: *Utopija i društveni pokreti. Naše teme* 1984, br. 10, str. 1856.

spektakla i neodlučnom karakteru stare ljevice. Glavna meta napada bio je kruti državni sustav koji ne manipulira samo ljudskim životima već i njihovim dušama i potrebama. Antiautoritaran u svojim političkim zahtjevima, ovaj je pokret imao i duboku socijalnu i kulturnu dimenziju. Stvaranje mnogobrojnih komuna, posebno u SAD, jedna je od potvrda revivala, starijih utopijskih koncepcija, ali u ruhu suvremene epohe.²³⁾

Čovjek kao samodjelatno biće

Ozbiljenje utopije ne ovisi ni od kakve sile izvan ili iznad čovjeka. Ono ovisi isključivo o čovjeku samom. Uvidanje toga predstavlja važnu crtu novovjekovnih utopija. »Mogućnost utopije otvara se prema tome u ovom povijesnom novovjekovnom **samorazumijevanju** čovjeka, u kojem je čovjek svojom vlastitom, slobodnom, planiranom i planirajućom aktivnošću temelj (subjekt) sveg ljudskog opstojanja i zbivanja.«²⁴⁾ Utopija je ideal ali i putokaz k boravištu pogodnu za čovjeka do kojeg je moguće stići djelatnom izmjenom proturazumske realnosti u kojoj čovjek sada boravi.

Utopije u novovjekovnom smislu pojma nisu nezbiljske prikaze onoga, što uopće ne može postati zbiljsko, nego unaprijed nabačene mogućnosti koje bude snagu za pokušaje njihovog ostvarivanja. Humanost je temelj mogućnosti razmišljanja o utopiji. »No, ontologija humanosti prinuđuje socijalno djelatnog čovjeka zato na utopije jer je čovjek biće mogućnosti.«²⁵⁾ Naša svakodnevica nije prebivalište u kojem bi se čovjek, kao biće koje misli, mogao osjećati lagodno. On naslućuje druge mogućnosti koje bi mogle biti ostvarene u budućnosti.

Otkrivanje svakodnevica kao nečeg tuđeg našem biću indicira krizu humanuma. Ta kriza može biti najavljena pojavom utopijskog impulsa, koji ne mora uvijek biti zov budućnosti. Više nema sumnje da nisu dovoljno sagledane nehotične posljedice razvijene tehnologije koje ruše humanitet zbog jednostavne činjenice što o njemu ne vode računa. U sustavu vrijednosti tehnički visoko razvijenog društva, humanitet ne zauzima prvo mjesto već je pri dnu ljestvice. Takve situacije su uvijek one prijelomne točke u povijesti kada se potisnuti humanum u svijestima ljudi fermentira u novu utopijsku čežnju.

Sveprisutno pitanje o smislu čovjekova života je eminentno utopijsko otvaranje ljudi za vlastito samorazumijevanje u svijetu u kojem su iščezle osnovne pretpostavke za ljudski dostojan život. Utopijska otvorenost prema budućnosti uvijek je u temelju postojeće stvarnosti.

Pravi smisao pojma utopije ne možemo dokučiti bez razlikovanja utopijskog i utopističkog. Utopija (u smislu **utopijskog** koncepta) je zahtjev za prevratom i izmjenom postojećeg u jedan mogući ljudski svijet, sada i ovdje. Za razliku od toga, **utopističkim** bismo mogli nazvati ono što predstavlja apstraktnu, lažnu i iluzornu utjehu čiji je cilj prikriivanje besmislenosti postojećeg.²⁶⁾

Naglašavajući da se ne smije izgubiti iz vida prvenstveno revolucionarni karakter utopijskog, ostajanjem na nivou socijalnog sloja, Milan Kangrga kaže: »Ništa kao potvrđivanjem vlastite mogućnosti ili nemogućnosti, odakle proističe velika avantura ili riziko onoga: biti čovjek ili usuduti se to pokušati. Život se ljudski tako uvijek iznova iskazuje kao uspio ili neuspjao pokušaj ili iskušavanje.«²⁷⁾ Temelj povijesnoga i njegove mogućnosti nalaze se u utopijskoj

²³⁾ Vidi na primjer T. Roszak: *Kontrakultura*, i M. Teodori: *Historijat Novih Ljevice u Evropi*

²⁴⁾ I. Urbančić: Bitnopovijesni odnos između utopije i realnosti, *Praxis* 1972, br. 3/4, str. 459.

²⁵⁾ R. Berlinger: Humanost i utopija, *Praxis* 1972, br. 1/2, str. 51.

²⁶⁾ Vidi M. Kangrga: Zbilja i utopija, *Praxis* 1972, br. 1/2, str. 10/11.

²⁷⁾ Ibid, str. 16.

dimenziji bez koje je bilo koja zbilja besmislena. Čovjekova je sudbina da postane povijesno biće što, znači biti utopijsko biće, dakle drugačije od onog što jest.

Revolucionari ne smiju nikada biti zadovoljni s postojećim i postignutim, jer ako se taj trenutak zadovoljstva i malo produži u trajanju, on nužno prelazi u konzervativizam. **Conditio sine qua non** ljudskog opstojanja u smislu napretka jest neprestani napor u mijenjanju zbilje. Jer, kako kaže Lj. Tadić »...onog trenutka kad čovek prestane sa nastojanjem da se uzvisi nad postojećim, da nadmaši samog sebe, prestaje biti čovek.«²⁸⁾ Gubitkom te nade zatvorio bi se put ljudskoj avanturi u smislu stalnog otkrivanja novih svjetova. U ovom kontekstu avantura je novi konstituent ljudskog totaliteta, izraz težnje za novim nastajanjem čovjeka.

UTOPIA

KONSTANCA KORENČIĆ

Faculty of Veterinary, Zagreb

In this paper the most general characteristics of the Utopia such as permanent critique of the institutions of the society, the utopic's invertebracy in imaginery and the possibilities of its realisations are discussed. Reflexing the utopian viewpoint the traditional objection to its inactivity has been preserved. In order to emphasize this phenomenon the most general historical review of the utopian opus starting from the understanding of the Utopia as a more just community founded on the myth of the ideal place and the foundation present from Plato to Asimov, has been presented.

Also we mentioned several actual attempts of the Utopia's realisations through the human history.

We particularly elaborated Karl Mannheim's idea of the end of the Utopia. In this paper we tried to show that the concept of the end of the Utopia doesn't mean its death, and that the withering away of the particular utopias doesn't mean Utopia is going to disappear.

It only means that the forms of its realisations have changed. In this paper we tried to demonstrate that the realisation of the Utopia doesn't depend on any force out or above but only on people themselves.

²⁸⁾ Lj. Tadić: **Poredak i sloboda**, str. 76.